

AMICS DE L'ART ROMÀNIC

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans

DELEGACIÓ DE SABADELL

18 de gener de 1998

VALLÈS V.6

EL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS

EL LLOC I EL MONESTIR. APROXIMACIÓ HISTÒRICA.

El monestir de Sant Cugat del Vallès, i sobretot el seu claustre, és una de les mostres més notables de l'art romànic català. L'origen d'aquest indret, però, es remunta a l'època romana.

El monestir es localitza a la Plaça Octavià de la vila que porta el mateix nom.

Els orígens romans i la invenció erudita del Castrum Octavianum

La primera referència de *Castrum Octavianum* és del 1120, i es refereix al caràcter de castell feudal que havia adquirit el conjunt de l'abadia en aquells temps. Aquest topònim, doncs, no es pot relacionar amb la fortalesa romana que s'ha documentat arqueològicament, sinó que es tracta d'una denominació clarament medieval. El fet de batejar la fortalesa com a *castrum octavianum* és, d'aquesta manera, una invenció erudita.

La tradició ha volgut endarrerir aquest referent documental fins a l'època romana i a la persecució dels primers cristians. Així, té un sentit dins d'una llegenda martiral, certament enrevesada, que arrenca d'una font del 401-403, amb una historicitat difícilment fiable. Ens estem referint a la tan recollida història de la persecució de Sant Cugat, el qual hauria sofert

FAÇANES A MIGJORN I LLEVANT. ABSIS I CAMPANAR TARDO ROMÀNICS Fot. jmamnt

DETALL CLAUSTR E I BASE CAPELLA PREROMÀNICA

Fot. jmamnt

martiri sota el govern de Diocleciana.

Diverses fonts han volgut situar en un indret proper a Barcelona, a "vuit milles" de la ciutat (d'aquí el nom d'Octavià), com al lloc on hi rebé sepultura i on s'hi instaurà el seu culte primitiu. Però no hi ha cap documentació dels segles VI i VII en què es relacioni aquest martiri amb el lloc d'Octavià.

En definitiva sembla que en la tradició hagiogràfica escrita ha prevalgut la versió del segle X, on per primera vegada s'ubica la mort del sant (degollat) a vuit milles de Barcelona, i per tant en un lloc que podria haver estat Octavià (l'actual Sant Cugat del Vallès).

Com dèiem, però, el que més ens interessen són les evidències arqueològiques, les quals han aportat novetats importants en els darrers treballs que s'han realitzat en aquest indret (1993-1994).

Així sabem que en l'actual recinte del monestir s'hi amaguen indicis de restes de l'alt imperi i d'estructures més clares d'una fortalesa d'època baiximperial (s. IV-V). Aquesta seria un recinte de planta quadrada, amb torres rodones als angles i semicirculars al centre de les façanes, la qual probablement no fou del tot acabada i és per això que ens ha arribat en un estat tan fragmentari.

Les primeres edificacions cristianes i l'època medieval

Posteriorment, i altra vegada ho sabem gràcies a les troballes arqueològiques, en l'interior del perímetre d'aquesta fortalesa, s'hi construí, en el segle V, un edifici funerari que de seguida esdevingué una basílica cristiana envoltada per una necròpolis (s. VI-VII).

En realitat no és fins a finals del s. IX en què les escriptures ens parlen del cenobi d'Octavià, dedicat a dos màrtirs de la Tarraconense primer i després exclusivament al barceloní Cugat. Així, de l'any 878 és el primer document sobre el monestir, en què es cita el primer abat conegut, Ostofred. El monestir depenia aleshores de la mitra de Barcelona. Un segle després, el 985, les ràtzies d'al-Mansûr, provocaren greus destrosses en el monestir. De seguida però, amb l'abat Ot al capdavant, s'inicia la reorganització i reconstrucció del cenobi.

L'evolució primitiva de la construcció de l'abadia ens és força desconeguda; abans del s. XI hi havia un gran edifici a l'ala NE. Cap a l'any mil un altre bloc es va alçar en el sector NO.

Aleshores, ja en ple s. XI, coincidint amb el creixent poder senyorial de l'abadia, en relació estreta amb l'episcopat i la dinastia comtal de Barcelona, s'inicià un gran programa constructiu: unió i reforma dels dos edificis

anterior, construcció de l'ala SO i aixecament d'un nou temple on hi ha l'actual església romanogòtica, de forma que el cenobi adquiria la imatge d'un rectangle amb un gran pati obert al mig.

En aquest pati es configuraria el claustre (s. XII), que ens ha arribat avui com una de les joies més preuades d'aquest conjunt; amb el temps es reforçà per l'afegit d'unes galeries romanogòtiques i d'un sobreclaustre renaixentista.

De fet, és concretament a mitjan del s. XII que es basteix el nou monestir, fruit del creixement econòmic i del paper polític del cenobi en aquella època. Aleshores també s'inicià l'engrandiment de l'església i l'obra no finalitzà fins el 1337, quan s'acabà la façana principal.

La imatge que avui tenim del conjunt monàstic s'allunya força de la que es coneixia a principis del segle XIX, abans de la desamortització, quan tot l'entorn del temple, del claustre i del palau abacial (s. XIV-XV) era ocupat per una extensa horta, graners, forns i per les cases dels monjos

L'ESGLÉSIA

Malgrat la seva concepció inicial romànica, sobretot detectable a la capçalera i al mur nord de l'església, l'edifici, tal com ens ha arribat, és una construcció plenament gòtica (s. XIII-XIV).

És un edifici de tres naus, amb tres absis de planta semicircular peraltada i sense transsepte diferenciat. Té un cimbori cobert amb cúpula vuitavada, recolzada sobre unes falses petxines, en el segon dels cinc trams en què es divideixen les naus.

A l'interior es conserva una peça d'imatgeria religiosa romànica -la Mare de Déu del Bosc (s. XII)-, però que procedeix de l'antiga ermita de Sant Adjutori (Collserola).

Igualment hi ha una reproducció d'un frontal d'altar dedicat a la Mare de Déu, del segle XIII, que si bé és originari d'aquesta església, actualment es conserva al Museu Cívic de Torí. També hi ha una reproducció fotogràfica de la Mare de Déu de Sant Cugat, una imatge reliquiari de fusta policromada, del segle XIII, que es conserva al Museu de Terrassa.

És singular el sepulcre d'Ot (985-1010), d'estil gòtic. Aquest personatge fou l'impulsor de la restauració i de l'expansió del monestir després de la destrucció d'al-Mansûr. Va morir en una batalla contra els sarraïns, a Còrdova.

Finalment són d'admirar altres elements de cronologia posterior: la façana i la rosassa plenament gòtiques, el retaule renaixentista dedicat a la Mare de Déu del Roser (s. XVI) i les decoracions pictòriques i escultòriques i els retaules que es localitzen en les capelles barroques de la nau de migdia.

EL CLAUSTRE

Seguidament a la implantació romana, a mitjan del segle V, l'indret que actualment ocupa el claustre del monestir, va prendre un caràcter funerari i de culte. Aquí s'hi construí un recinte sepulcral (en forma d'aula rectangular) amb una cambra annexa singularitzada, que en els dos segles posteriors (s. VI-VII) va esdevenir una basílica cristiana amb una necròpolis estesa al seu voltant. Algunes restes adjacents a la basílica han fet pensar en un possible monestir d'època visigòtica, l'existència del qual no es pot confirmar.

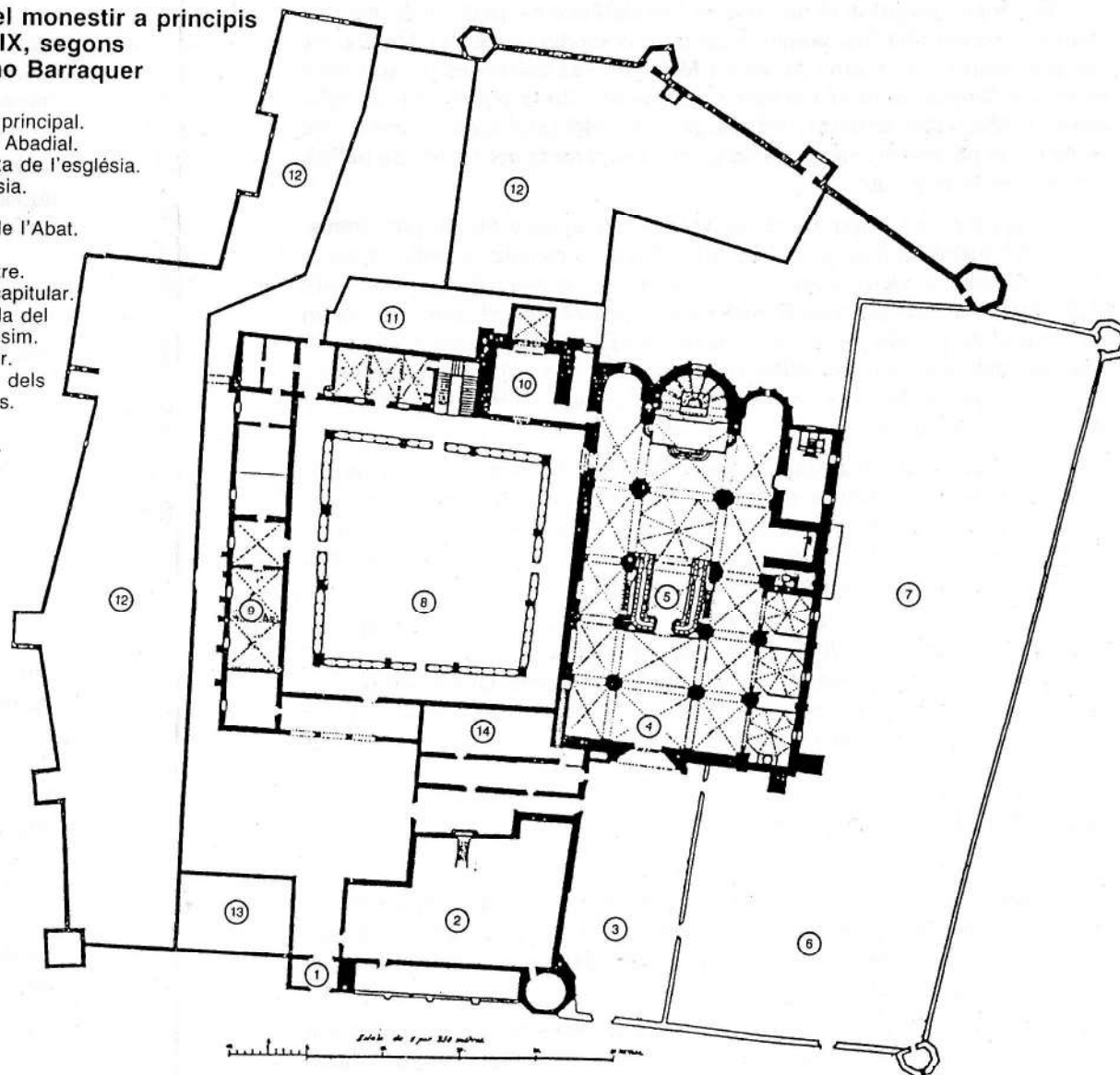
Una petita part de totes aquestes restes arqueològiques s'han consolidat i es poden visitar.

La configuració actual del claustre, com s'ha dit, és una obra realitzada a cavall dels segles XII i XIII. Es localitza al costat nord de l'església, és de planta gairebé quadrada i té les quatre galeries cobertes amb volta de canó seguit. La galeria occidental està precedida per un pòrtic posterior, lloc de l'entrada actual al conjunt monumental. Al seu voltant es disposen, també, la sala capitular i les antigues dependències monàstiques.

Als angles de les galeries hi ha els pilars on s'adossen les columnes dels arcs finals de cada tram. Cada galeria té quinze arcs de mig punt, que descansen sobre parells de colum-

Estat del monestir a principis del s. XIX, segons Cayetano Barraquer

1. Porta principal.
2. Palau Abadial.
3. Placeta de l'església.
4. Església.
5. Cor.
6. Hort de l'Abat.
7. Hort.
8. Claustre.
9. Sala capitular.
10. Capella del Santíssim.
11. Graner.
12. Cases dels Monjos.
13. Forn.
14. Celler.

nes; cadascuna està dividida, doncs, en tres trams de cinc arcs i per dos pilars amb contrafort incorporat, als quals s'adossen les parelles de columnes corresponents.

El conjunt claustral té un total de 144 capitells decorats amb una rica i variada iconografia (cal afegir-ne un de cronologia posterior). Mentre els capitells estan obrats amb pedra de Montjuïc, les columnes ho són amb pedra de Girona, amb el basament uniforme. Cada parella de capitells tenen un àbac únic, amb un motlluratge elemental (en forma lleugerament dentada). El parament exterior de les galeries es remata per un fris de petites arcuacions de mig punt.

El programa iconogràfic desenvolupa temes purament ornamentals, altres que il·lustren textos de les Sagrades Escripures i altres amb temes de la vida quotidiana. Hi predominen les representacions de l'Evangeli enfront l'Antic Testament (a la Seu de Girona és a la inversa). En el conjunt hi ha un intens sentit del pas del temps: això és remarcable en la representació de la vida de Crist, des de la placidesa del naixement fins a l'inici de la tragèdia, amb passatges de la seva vida pública, els Apòstols, la Passió i la mort de a Verge, entre d'altres.

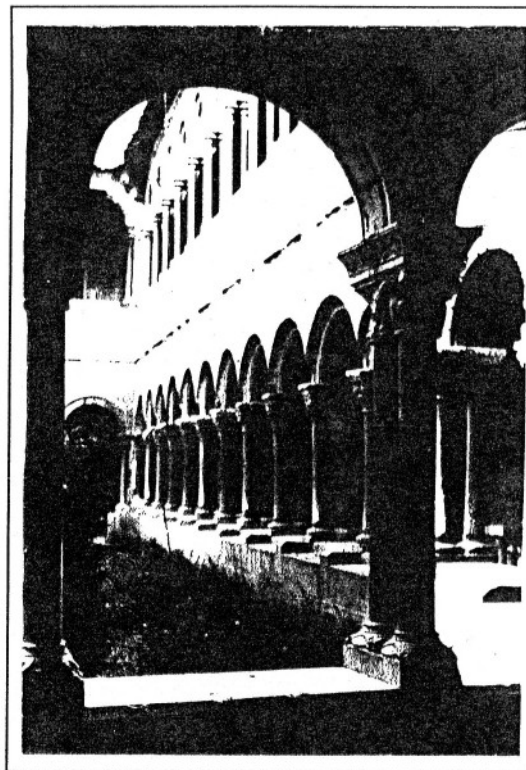
Molts elements d'aquest repertori iconogràfic són fruit d'un ampli coneixement de la literatura, de les humanitats, de les llegendes populars i de les llegendes cavalleresques. Així no són d'estranyar la representació d'altres temes com aquells relacionats amb els costums del camp, la vida monacal, la guerra i les lluites populars.

Diversos autors coincideixen a relacionar, sobretot en termes compositiu, el treball escultòric d'aquests capitells amb el de la Catedral de Girona i amb el del monestir de Sant Pere de Galligants. De totes maneres és de destacar que en un dels capitells – a la galeria oriental – consta l'autoria més explícita d'un tal Arnau Gatell.

EL RECINTE EXTERIOR

Si hom es passeja per l'entorn immediat de les actuals edificacions del monestir, no estem trepitjant i observant altra cosa que aquells terrenys que havien estat ocupats pels habitatges, les dependències agrícoles i domèstiques i les hortes dels monjos.

I si hom s'hi fixa encara més, els murs exteriors de les construccions que s'han mantingut dempeus encara ens mostren l'empremta d'antigues estructures

CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS.
Fotografia de F. Carreras.

Per exemple, en aquesta zona exterior és on millor es conserven les restes de l'antiga fortalesa romana baiximperial: trances de l'antiga muralla i d'un parell de les torres defensives, en la part posterior de la capçalera de l'església, i d'una altra de les torres en la base del campanar.

Igualment, diversos elements arquitectònics de tot aquest perímetre extern ens remeten a l'arquitectura romànica original del conjunt: obertures, paraments d'una de les absidioles i la part inferior del campanar (fins al fris d'arcuacions), entre d'altres.

Genís Ribé i Monge

Fonts consultades

Amargós, M. i altres (1977). *El romànic del camí dels monjos*. Treball inèdit. Universitat de Barcelona.

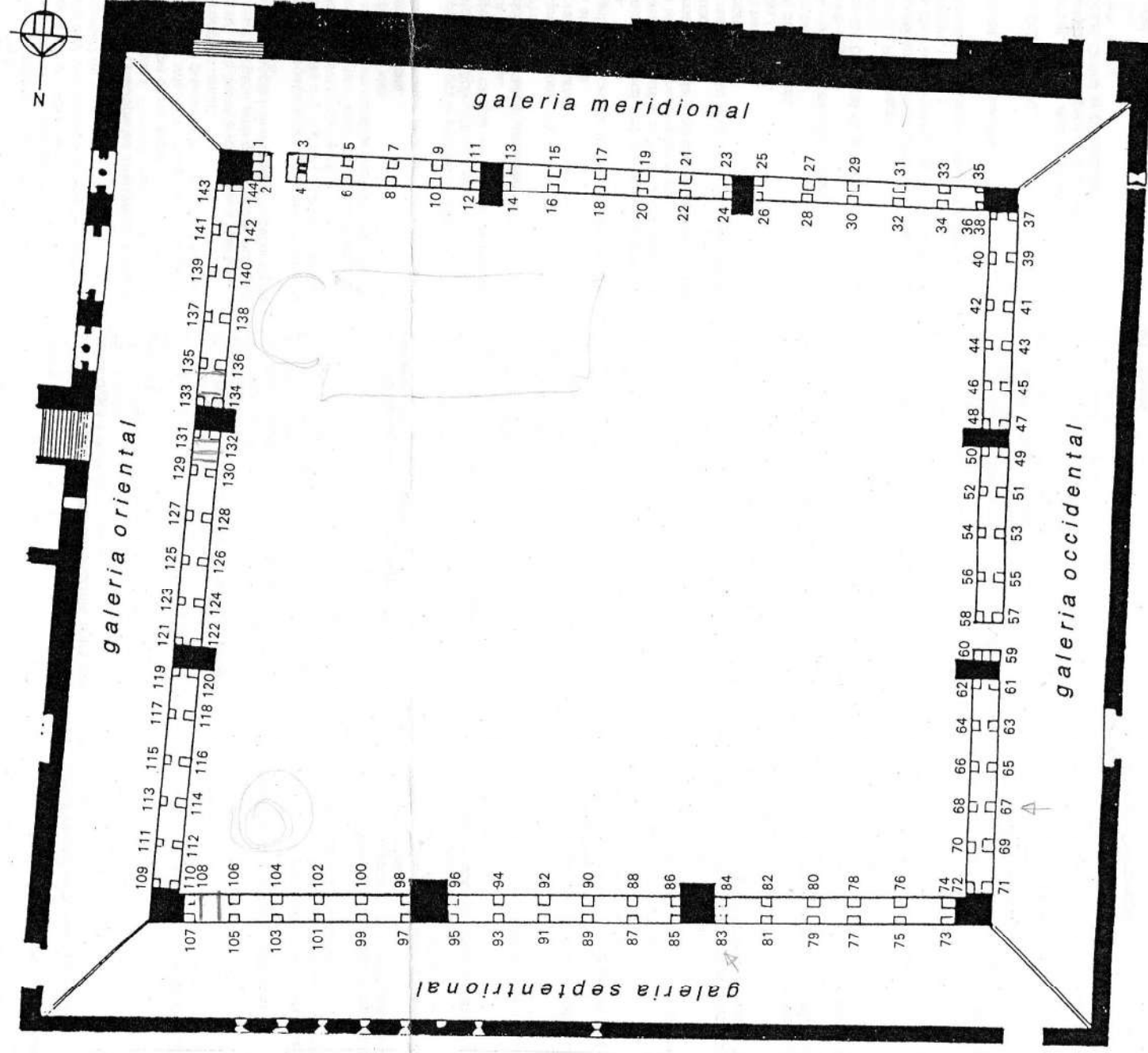
Reial Monestir de Sant Cugat del Vallès. Políptic de divulgació del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1987).

Catalunya Romànica. Vol. XVIII, pàgines 159-189 (1991).

Sant Cugat del Vallès. Políptic de divulgació del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1992).

Artigues, P.L. i altres (1997). *Les excavacions arqueològiques al monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (1993-1994). La fortalesa romana, la basílica i la implantació del monestir*. Dins "Gausac. Publicació del Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès", núm. 10, pàgines 15-76.

PROGRAMA ICONOGRÀFIC DEL CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS

TEMES ICONOGRÀFICS REPRESENTATS ALS CAPITELLS DEL CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS

GALERIA MERIDIONAL

1. Adossat. Corinti amb Daniel entre els lleons.
2. Adossat. Vegetal.
3. Historiat. Cicle d'Adam i Eva.
- Advertiment de Déu a Adam i Eva.
- Pecat.
- Reprovació.
- Condemna al treball.
- 3 bis. Capitel·l gòtic.
4. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
5. Historiat. Cicle de Noè.
- Construcció de l'arca.
- Fi del diluvi.
- Noè a la vinya.
- Fills de Noè cobrint la nuca del seu pare.
6. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
7. Historiat. Cicle d'Abraham.
- Rebuda dels tres àngels a l'alzina de Mambré.
- El rentament de peus.
- El convit.

8. Corinti amb quadrúpedes arreglerats a l'astràgal i figura humana. Possible escena de cacera i possible presència d'una llebre.

— Escenes de ramaderia (cares est i oest, personatge conduint ramat).

10. Vegetal amb lleons arreglerats a l'astràgal.

11. Adossat. Vegetal amb quatre ocells picotejant fruits, un a cada angle i un al registre superior de les cares laterals.

12. Adossat. Vegetal sobre un primer registre de tiges entrecruades del qual sorgeixen les fulles entrellaçades dels nivells superiors.

13. Adossat. Vegetal amb dos dracs cavalcats per sengles cavallers en acció de disparar amb l'arc. Es distingeixen les brides.

14. Adossat. Corinti.

15. Historiat. Màrtir dels innocents i fugida a Egipte.

16. Vegetal amb ocells picotejant fruits.

17. Historiat. Multiplicació dels pans.

18. Vegetal amb monjos en tasques de lectura i escriptura de textos.

19. Historiat. Entrada a Jerusalem.

20. Corinti.

21. Historiat. Resurrecció.

— Compra de perfums.

— Visita al sepulcre.

22. Vegetal amb cacera de llebres per part d'un centaure.

23. Adossat. Vegetal amb ocells picotejant fruits.

24. Adossat. Vegetal amb lleons sobre figures humanes a les quals mossegueu el cap.

25. Adossat. Vegetal amb primer registre de tiges entrecruades.

26. Adossat. Vegetal amb ocells picotejant fruits.

27. Historiat.

— Baptisme.

— *Tractat de Leges*.

— Missió dels apòstols.

28. Vegetal.

29. Historiat. Dubte de sant Tomàs.

30. Corinti-vegetal.

31. Historiat. Dormició de la Verge.

32. Corinti.

33. Historiat. Psicomàquia.

34. Vegetal amb primer registre de tiges entrecruades del qual sorgeixen els elements dels nivells superiors.

35. Adossat. Vegetal amb parella de dracs enfrontats.

36. Adossat. Corinti-vegetal.

GALERIA OCCIDENTAL

37. Adossat. Vegetal amb lluita entre dos personatges armats amb espases i un cavaller.
38. Adossat. Corinti amb tauroboli?
39. Corinti-vegetal.
40. Corinti.
41. Vegetal.

42. Vegetal.
43. Vegetal amb dracs enfrontats mossegant-se les potes.
44. Corinti.
45. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
46. Corinti-vegetal.
47. Adossat. Vegetal amb ovelles enfrontades.
48. Adossat. Corinti.
49. Adossat. Vegetal amb escena de discòrdia amb un personatge a cada banda assistint a l'escena.
50. Adossat. Vegetal amb ocells picotejant fruits sobre un primer registre de tiges entrecruades.
51. Vegetal.
52. Corinti.
53. Corinti-vegetal amb personatge assegut amb tiges que li recorren el cos.
54. Corinti-vegetal.
55. Vegetal amb escena de discòrdia entre dos personatges armats amb ganivets.
56. Corinti.
57. Vegetal amb doble escena de Samsó lluitant amb el lleó.
58. Vegetal.
59. Adossat. Corinti amb sotmetiment de dracs damunt un primer registre d'acants.
60. Adossat. Corinti amb dos personatges portant una tina de fusta.
61. Adossat. Vegetal amb tres personatges, els dos dels costats amb anyell a les espalles i amb gossos que els mossegueu les cames.
62. Adossat. Vegetal amb dos personatges portant una tina de fusta.
63. Vegetal amb escena doble de lluita entre guerrers.
64. Corinti.
65. Corinti-vegetal amb personatges tallant les tiges entre les quals es troben enredats.
66. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
67. Vegetal amb tres sirenes.
68. Corinti amb dos quadrúpedes enfrontats.
69. Historiat. Paràbola del pobre Llàtzer i el ric Epuló.
- Banquet d'Epuló.
- Mort de Llàtzer.
- Llàtzer al si d'Abraham.
70. Vegetal.
71. Adossat. Corinti amb lluita de personatges amb lleons sobre un primer registre de tiges entrecruades.
72. Adossat. Vegetal.

GALERIA SEPTENTRIONAL

73. Adossat. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
74. Adossat. Corinti.
75. Vegetal-corinti amb escena doble de lluita entre personatges situats als angles amb bastó i escut ovalat.
76. Corinti amb escena de cacera (personatge disparant amb arc i dos quadrúpedes).
77. Vegetal amb escena de lluita (cavall, personatge amb bastó i escut rodó, personatge no identificable, personatge amb destrial).
78. Vegetal amb personatge amb tiges que li recorren el cos.
79. Vegetal.
80. Corinti.
81. Vegetal.
82. Corinti amb dos ocells enfrontats amb recipient rodó inferior cara nord.
83. Adossat. Vegetal amb escena monacal de vida quotidiana (monjos afaitant-se).
84. Adossat. Corinti-vegetal.
85. Adossat. Corinti-vegetal amb ocells picotejant fruits.
86. Adossat. Corinti.
87. Escena monacal.
88. Corinti amb parelles de braus i grius.
89. Vegetal.
90. Corinti.

91. Grius enfrontats als angles.
92. Vegetal amb caps de quadrúpedes als angles integrats en la composició.
93. Corinti amb dracs enfrontats sobre el primer registre d'acants.
94. Corinti.
95. Adossat. Vegetal.
96. Adossat. Corinti.
97. Adossat. Vegetal amb ocells enfrontats.
98. Adossat. Vegetal.
99. Vegetal amb primer registre de fulles entrecruades.
100. Corinti-vegetal.
101. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
102. Corinti.
103. Corinti-vegetal amb caps de quadrúpede.
104. Corinti-vegetal.
105. Corinti-vegetal amb lleons enfrontats.
106. Corinti.
107. Adossat. Corinti-vegetal.
108. Adossat. Corinti.

GALERIA ORIENTAL

109. Adossat. Vegetal amb escena d'escultor i monjo.
110. Adossat. Vegetal.
111. Vegetal.
112. Corinti.
113. Vegetal amb ocells picotejant fruits.
114. Vegetal.
115. Vegetal amb petits ocells picotejant fruits.
116. Agulles amb llebres agatades per les urpes.
117. Sirenes ocell amb cua de drac.
118. Vegetal.
119. Adossat. Vegetal amb ocells picotejant fruits sobre un primer registre de tiges entrecruades.
120. Adossat. Vegetal-corinti.
121. Adossat. Vegetal amb galls enfrontats sobre un primer registre de tiges entrecruades.
122. Adossat. Corinti-vegetal.
123. Parelles de dracs enfrontats als angles mossegant-se les potes.
124. Vegetal.
125. Personatge assegut amb tiges que li recorren el cos.
126. Vegetal.
127. Corinti amb guerrers enfrontats amb escuts i armats amb espases i ganivets.
128. Corinti amb tronc del qual sorgeixen tiges que formen acants (barreja de models).
129. Figurat. Escena de joglaria.
130. Vegetal amb lleons enfrontats.
131. Adossat. Vegetal amb ocells sobre un primer registre de tiges.
132. Adossat. Corinti-vegetal.
133. Adossat. Vegetal-corinti amb parelles d'ocells enfrontats sobre un primer registre de tiges entrecruades.
134. Adossat. Corinti.
135. Vegetal amb lluita de dos guerrers contra dracs. Els primers amb escuts amb l'heràldica dels Rocaberti i els Cabrera.
136. Parelles d'ocells enfrontats sobre acants amb els colls enrotllats.
137. Historiat. Rentament de peus.
138. Grius enfrontats.
139. Historiat. Cicle infància de Crist.
- Anunciació.
- Nativitat.
- Epifania.
140. Corinti-vegetal amb lleons frontals als angles amb tiges que els sorgeixen de la boca.
141. Historiat. Cicle infància de Crist.
- Presentació al temple.
142. Vegetal amb un primer registre de tiges entrecruades.
143. Adossat. Vegetal amb personatges armats i amb escut lluitant contra grius sobre un primer registre de tiges.
144. Adossat. Corinti-vegetal amb ocells enfrontats (ILO).